

ชลบุรีโดยสังเขป

ที่ระลึกในงานทอดกฐินสามัคคี
ซึ่งคณะภิกษุสามเณรอุบาสกอุบาสิกา
วัดเทพศิรินทราวาส
มีสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นประธาน
ทอดที่วัดเขมาภิรตาราย
อำเภอเมือง ชลบุรี
วันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๔

ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พิมพ์ครั้งที่ ๒

ชลบุรีโดยสังเขป

ที่ระลึกในงานทอดกฐินสามัคคี
ซึ่งคณะภิกษุสามเณรอุบาสกอุบาสิกา
วัดเทพศิรินทราวาส
มีสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นประธาน
ทอดที่วัดเขมาภิรตาราม
อำเภอเมือง ชลบุรี
วันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๔

ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พิมพ์ครั้งที่ ๒

ชลบุรีรำลึก

ชลบุรีที่ดำัญครวันออก
ประวัติศาสตร์อาจะบอกให้รู้ทั่ว
ชลบุรีมีศึกไม่นักกถัว
อุทิศตัวต่อผู้ชาติไทย
เมื่อไทยดมดงเป็นข้าพระม่าน
ชาวเมืองชดคนดำัญไม่หวั่นไหว
เข้ากองทัพพระเจ้าตากบถนไป
กู้ชาติไทยชัยเฉลิมเป็นเดิมมา
เราต้องสร้างกายและทรพย์ย้ายมายัง
รวมกำลังไว้เพื่อชาติศาสนา
จนรุ่งเรืองทวยแดนแดนปรีดา
ให้ทวยเหล่าปดมกมดชลบุรี

๑๔ กรกฎาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

คำนำของกรมศิลปากร	หน้า
เรื่องชุดบุรีโดยตั้งเขป	" ๑
เมืองศรีพระโว	" ๓
เมืองพระรถ	" ๕
ชุดบุรีสมัยโบราณ	" ๕
บางทราย	" ๖
บางปลาสร้อย	" ๑๓
บางพระเรือ	" ๑๔
บางตะมุง	" ๑๔
ชุดบุรีสมัยอยุธยา	" ๑๕
ชุดบุรีสมัยกรุงศรี	" ๑๘
ชุดบุรีสมัยรัตนโกสินทร์	" ๒๓
ลำดับเจ้าเมืองชุดบุรี	" ๒๒
ตั้งกลุ่มอุทยานแห่งชาติเป็นเจ้าเมือง & อนุรักษ์	" ๒๕

คำนำ

คณะภิกษุสามเณร อุบาลกอุบาลิกาวัดเทพศิริน-
ทราวาส มีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นประธาน จะ
ทอดกฐินสามัคคีที่วัดเขาบางทราย ชลบุรี ซึ่งกำหนด
ทอดในวันที่ ๘ ตุลาคม ค.ศ. นี้ ประสงค์ให้มีหนังสือแจก
เป็นที่ระลึกถึงเรื่องหนึ่ง พระภิกษุจิรภัทร ศรีชลาธัย
รับฉันทะมาแจ้งความจำนงค์อกรมศิลป์กร ขอมพิมพ์
เรื่องชลบุรีโดยตั้งเขปเป็นที่ระลึกในงานกฐินสามัคคีนี้
กรมศิลป์กรยินยอมอนุญาตให้พิมพ์ตามประสงค์ และ
ขอถวายอนุโมทนาในการรศตพิเศษครั้งนี้ด้วย

เรื่องชลบุรีโดยตั้งเขปที่พิมพ์ขึ้น กรมศิลป์กรให้
นายปรีดา ศรีชลาธัย เจ้าหน้าที่ในกองวรรณคดีเรียบ
เรียงตั้งแต่ พ. ศ. ๒๔๘๓ และได้สอบสวนเพิ่มเติมข้อ
ความค่อนข้างด้วยบางทรายอีกมาก แม้ในตอนอื่นๆ ก็
จะได้สอบสวนเพิ่มเติมในโอกาสต่อๆ ไปเช่นเดียวกัน
หวังว่าบัณฑิตท่านที่ได้รับหนังสือนี้คงจะพอใจโดยทั่วกัน

กรมศิลป์กร

๒๙ กันยายน ๒๔๘๔

ชลบุรีโดยสังเขป

ถ้าจะกล่าวถึงจังหวัดต่าง ๆ ตามภาคของประเทศ
ไทยปัจจุบัน ชลบุรีก็เป็นจังหวัดรวมอยู่ในภาคที่ ๓
เวลานี้ที่ว่าการจังหวัดตั้งศาลากลางอยู่ในบริเวณซึ่ง
เคยเป็นวัดโบราณ (เรียกว่าวัดสวนตาล)

เขตต์ชลบุรี ทางทิศเหนือจรดจังหวัดฉะเชิงเทรา
ทิศตะวันออกจรดจังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดระยอง
ทิศใต้จรดจังหวัดระยอง ทิศตะวันตก ติดทะเลอ่าวไทย
ภูมิประเทศ ด้านเหนือเป็นที่ราบ เหมาะแก่
การทำนาทำไร่ ด้านตะวันออกท่งเฉียงเหนือเฉียงใต้
ตลอดถึงด้านใต้ ส่วนมากเป็นป่าและภูเขา อากาศ
หนาวและร้อนพอสมควร ฤดูฝนมีฝนตกชุกทางแถบ
ตะวันออกและเฉียงเหนือเฉียงใต้ ตอนกลางฝนไม่
ค่อยชุก กันดารน้ำโดยมาก

อาชีพทั่วไป มีการทำนา ทำสวนมะพร้าว ไร่

แก้ง ส่วนผลไม้ คัดขุ่น คัดฟัน เผลอถ่าน คัดหวาย
ทอผ้า จับปลาและหอย

ท่าเล จังหวัดนี้เป็นที่ชุมทางฝ่ายบกและเป็นเมือง
ท่า ทำการค้าขายติดต่อกับกรุง ฯ และจังหวัดใกล้เคียง
เช่นจังหวัดนครราชสีมา, ระยอง, จันทบุรี นอก
จากนี้ยังติดต่อกับจังหวัดห่างไกลออกไปอีกก็มี

ในชลบุรีมีวัดใหญ่อินทาราม และวัดสมณโกฏิ
เหมือนจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่วัดใหญ่อินทาราม
มีศาลาเก่าแก่ รูปทรงคล้ายกับศาลาวัดใหญ่จังหวัด
เพชรบุรี และมีพระพุทธรูปเก่า ๆ อีกหลายองค์ มี
บานประตูมุกช้างามวิจิตร ส่วนวัดสมณโกฏิ (ตาม
ตำนานเมืองเรียกวัดสระหมอตะโกฏิ) ร้างมาช้านาน
ยังมีคนคาดเดาโคกเหลือพอเป็นที่ตั้งเกตได้

(๑) ไร่แดงโมบางละมุง เคยขึ้นชื่อลือชามในสมัยโบราณ ถึง
กับมีผู้แต่งบทกล่อมเด็กยกย่องแดงโมบางละมุงเป็นขนาดใหญ่ใน
เวลานั้นว่าดังนี้ นกกระทาทำตุตตุต ๆ นกกระทาจะไข่ สานฟ้อม
ใหญ่ ๆ ใส่ไข่นกกระทา ลูกมันโตเหลือโตเท่าแดงโมบางละมุง

(สถานที่ว่าอยู่ข้างสำนักงานเดินรถบริษัทขนส่ง ท้าย
จังหวัดคันไค)

มีซากเมืองโบราณ ๒ แห่ง เรียกว่าเมืองศรีพระโร
และเมืองพระรถ อยู่ต่างอำเภอกัน เป็นเมืองเก่ามาก

เมืองศรีพระโร อยู่ท่าบดหนองไม้แดง (แต่
ก่อนท่าบดนี้เรียกว่าไร่เมือง) อำเภอเมืองชลบุรี หน้า
เมืองศรีพระโรจดทะเลเหมือนบางทราย และบริเวณ
ติดต่อกับชายหาดบางทราย ฝั่งหน้าเมืองมีกระเบื้อง
ถ้วยรามสามไหแตกหมกดินตลอดแถบ ทรายรอบหมู่บ้าน
หน้าเมืองศรีพระโรจะหนาแน่น บางแห่งมีกระดาน
และเต้าฝังอยู่ ยิงดู่ๆ ฆ้องๆ ตัวเมืองตั้งอยู่ด้านเหนือ
แห่งเขาพระพุทธรูปบางทราย มีผู้ขุดได้พระแก้วมรกต
พระทองคำ (ลักษณะพระพักตร์เหมือนพระพุทธรูป
ไทยทางอีสาน) พระตำริดและขันทองคำ ถ้วยราม
สังคโลก (บางใบเป็นอย่างที่ว่าได้กึ่งไม้เฒ่าได้ข้าวไม้
บูด) ถิ่นพระค้ายถ้วยรามสมัยสุโขทัย โถสังคโลก

บรรพบุรุษผู้ฝังตามฐานพระอุโบสถ ขวดปักดอกไม้มะ-
 กระจุก-ตุ๊กตาดังคโคก กระเบื้องอุกฟูก หม้อรัก
 ขนาดใหญ่มีรักเต็ม ศิลาวัตถุคล้ายคดปลวกขนาดเท่า
 ผลหมากสุก มีजरเข็ญ มีก้อนศิลาปรอยคันคันหิ
 คาพรานบน และมีตำบดอ่างกุดาเหมือนจิ้งหวัดระ-
 บุรี นักนิทานได้แต่งเรื่องเมืองศรีพระโร เป็นเรื่อง
 เศรษฐีพาโด เด่าดั่งกันฟังในท้องถิ่นนั้นนานมาแล้ว
 ใจความสำคัญว่าเมืองศรีพระโรเป็นเมืองท่า เรือสำเภา
 ต่างเมืองมาค้าขายติดต่ออยู่เนืองนิจ แต่ถูกศาสดาเศรษฐี
 พาโดเจ้าเมืองกดโกงบ่่อยๆ เศรษฐีพาโดมั่งมีสมบัติ
 มาก เกวียนบันทุกทรัพย์สมบัติของศาสดาเศรษฐีพาโด
 เดินทางเขาช้างเขาพระพุทธรูปบาทบางทรายจนเขาขาด
 เรียกว่าคอเขาขาดมาจนทุกวันนี้ จากเมืองศรีพระโร
 มีถนนไปยังพนัสนิคม ขนาดกว้างของถนนเดิมคงไม่
 แคบกว่า ๘ เมตร แต่ที่ปรากฏบัดนี้ขาดเป็นคอกๆ
 พอเป็นเค้าให้ครวจดูได้ บางตอนมีอิฐเหล็กล้อมอยู่บ้าง

จะเป็นถนนปูอิฐหรือถนนคันอิฐ ควรสำรวจให้แน่
ชัด ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ความรู้ทางประวัติศาสตร์
ค่อนข้างมาก

เมืองพระรถ อยู่ในตำบลพนัสนิคม อำเภอพนัสนิคม
ถนนจากเมืองศรีพระโรคติดต่อกับเมืองพระรถ เป็น
ทางยาวประมาณ ๒๐ ก. ม. แต่ยังมีค่อไปจากเมือง
พระรถถึงสนามชัยเขตต์ จากสนามชัยเขตต์ถึงอำเภอ
พนมดงรัก จังหวัดฉะเชิงเทรา จากอำเภอพนม
ดงรักถึงอำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี
มีผู้ได้พระศิวะเก่าในเมืองพระรถ เป็นพระพุทธรูป
ประทับบนตัวพนัสนิคม ลักษณะของพระพุทธรูปนั้น
ตรงกับพระศิวะทวารวดี (อายุ ๓๐๐๐ ปีเศษลงมา
แล้ว) พระพุทธรูปลักษณะเช่นเดียวกันนี้ ยังมีผู้พบ
ในจังหวัดลพบุรี, พิษณุโลก และที่อื่น ๆ ดังแสดง
ไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ๔ องค์

มีคำเล่าสืบกันมาว่า ครั้งโบราณเรียกขานกันว่า

เมืองบางปาดรัย เรียกระเซิงเทรว่าเมืองรัยรัว
 ซอบเรียก ๒ เมืองควบกันว่า บางปาดรัยรัยรัว
 (เหมือนกับเรียกหัวเมืองทางตอนบน ๆ ควบกัน เช่น
 กำแพงเพชรราชภัฏ, พิศณุโลกโอชนบุรี สวรรคโลก
 ไศโยทัย) แต่เข้าใจว่าเมืองบางปาดรัยคงจะรวม
 เมืองบางทรายเข้าไว้ด้วย เพราะแผนที่ไครภูมิโบราณ
 ของอยุธยาซึ่งได้ฉบับเก่ามาจำลองอีกทอดหนึ่งใน
 ตัมยกรุณบุรี (เขตนัยยังเก็บรักษาไว้ในหอสมุด
 แห่งชาติ) ระบุนามเมืองโบราณต่าง ๆ ในภาคตะวันออก
 ออก ฉะเพาะท้องที่ซึ่งจัดเป็นจังหวัดชลบุรีปัจจุบันนี้
 มีชื่อ บางทราย, บางปาดรัย, บางพระเรือ, บางตะมุง
 หามชื่อชลบุรีไม่ (ชะรอยคำว่าชลบุรี คงจะตั้งขึ้นใน
 ตัมยหงักระมัง)

บางทราย อยู่ตอนเหนือบางปาดรัย ริมทะเล
 เหมือนบางปาดรัย มีหาดทรายขาวต้งคั่นจากหน้า

วัดคงคาชัย (เดิมนั้นเป็นวัดร้าง) คดออกไปจนจดชาย
หาดหน้าเมืองศรีพระโร มีหมู่บ้านตั้งเรียงรายขนานหาด
ทรายเป็นพืดไป (ถนนหลวงสายบางปะกง—ชลบุรี
ก็ผ่านเมืองศรีพระโรและบางทรายนี้) ด้านตะวันออก
บางทรายมีเขาพระพุทธรบาทสามยอด ซึ่งนับเป็นเขา
สำคัญแห่งหนึ่งของชลบุรี เพราะอยู่ใกล้ทะเล อากาศ
สดชื่น ไม่ร้อนไม่ต่ำพอสมควรเป็นที่พักตากอากาศที่ดีที่สุด
ทั้งยังมีวัดเก่าอยู่บนเขาพระพุทธรบาท ตามคำเล่าว่า
พระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่าพระองค์หนึ่งที่ชอบเสวยเพดาน
ปลากระโทงเตงโปรดให้เสด็จประพาสทางเรือ หยุดประทับแรมที่
พลับพลาหัวหิน (ในเขตตำบลบางทราย) โปรดให้สถา-
ปนาวัดบนเขา เป็นที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสดมภ์
ระหว่างเสด็จประพาส พระมหากษัตริย์องค์นี้มีผู้
สนับสนุนฐานว่าคงจะเป็นสมเด็จพระเจ้าเสือ หรือสมเด็จพระ
พระที่นั่งท้ายสระ (แต่หน้าตั้งด้วยว่าบางที่เดิมก่อนนั้น

๑. วัดคงคาชัย มีที่ตำบลหนองซอก อำเภอบ้านบึง ชลบุรี
อีกวัดหนึ่ง.

คงจะมีวัดอยู่แถวกระมัง หากไม่เป็นวัดใหญ่ หรือ
 วัดร่วงรอยดงมากแล้วทรงพระราชศรัทธาสถาปนาขึ้น
 ใหม่ก็อาจเป็นได้) วัดที่โปรดให้สถาปนาไว้นั้นยังมี
 โบราณวัตถุและสถานเหลือมา (แต่ได้รับการปฏิ-
 ดิสังรณ์เพิ่มเติมเป็นบางครั้งบางคราว) คือ บันได
 แก้วจากเชิงเขาขึ้นไปถึงพระวิหารต่าง จากพระวิหาร
 ต่างไปถึงศาลารายบริเวณต่อเนื่องกับพระอุโบสถ จาก
 พระอุโบสถขึ้นไปถึงदानพระมณฑปพุทธบาท (ปฏิ-
 ดิสังรณ์ใหม่ในคอนคันทน์รัชกาลที่ ๕) พระวิหารต่าง
 (ชำรุดบางส่วน ได้รับการปฏิดิสังรณ์ให้คืนดีในสมัย
 รัชกาลที่ ๖ รูปทรงของเก้ายังกงอยู่) พระอุโบสถ
 (มีช่างบางคนในจังหวัดชดบุรีสมนึกว่า รูปทรงพระ
 อุโบสถนี้ไม่มีโบสถ์วัดใดในชดบุรีงามเสมอเหมือน
 ชาวบ้านถิ่นนั้นบางคนก็ยังเรียกว่าโบสถ์งามมาจนทุก
 วันนี้) แต่พระอุโบสถนี้มาถูกไฟป่าไหม้เสียครั้ง
 รัชกาลที่ ๖ เจ้าคุณเขมทัตต์ธรรตส์มานคุณ เจ้าอาวาส

๘
วัดเขาบางทราย พยายามให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ แต่
เสียตายเป็นทรงไม่เหมือนเก่า ส่วนกำแพงแก้วของ
เก้ายังเหลืออยู่) เจดีย์ที่เหลือเพียงซากะเกลยบ (แต่
บัดนี้หมดแล้ว) ศาสดาราย (เก้ายี่สิบ) และหอระฆัง
(ปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งหมด ในตอนต้นรัชกาลที่ ๕) พระ
พุทธบาทพระมณฑปคึกครอบ และมีศาลาเคียงข้าง
พระมณฑป (เครื่องบนพระมณฑปชำรุด ได้ปฏิ-
สังขรณ์ใหม่ แต่รักษาทรงเอาไว้ ส่วนศาลาเคียง
พระมณฑปนั้น เครื่องบนชำรุดเช่นเดียวกัน มีคำ
เล่าว่า ถ้าปฏิสังขรณ์ให้คั่นคักถูกฟ้าผ่าทุกคราว จน
เรียกกันว่าศาลาฟ้าผ่า รือออกเสียแล้วในสมัยรัชกาล
ที่ ๖ สร้างศาลาพักด้านหน้าพระมณฑปขึ้นแทน) ศิลา
จารึก (เหลือแต่เศษหักเป็นชิ้นได้กรุปรนอมเปียกปูน
มีหนังสือขอมอ่านได้เพียงว่า ศิลาจารึก ตั้งขึ้นอยู่ที่ฐาน
พระมณฑป ชูตพบเมื่อคราวปฏิสังขรณ์พระมณฑป
ครั้งหลังราว พ.ศ. ๒๔๕๗) ส้มเด็จพระมงกุฎเกล้า

ครองทรงพระผนวชเป็นภิกษุ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๗ เคย
 ได้เจ้ประพาสทอดพระเนตรพระอารามหลวงบนเขา
 พระพุทธบาทบางทรายนั้นครั้งหนึ่ง ปุชนัยสถานพระ
 อารามนี้ชำรุดทรุดโทรมมานาน ถึงสมัยต้นรัชกาล
 ที่ ๕ พระยาวิเศษเขต (ทศ สมุทราธิบดี) จางวาง
 กำกับเมืองชลบุรี ได้ปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่ ตั้งแต่
 บันไดแก้วจนถึงพระเจดีย์ชั้น ดังจะกล่าวในตอนท้าย
 ต่อมาบางท่านได้สร้างปุชนัยวัดถุดสถานเพิ่มเติมอีก คือ
 เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ สุวฑฺฒ) ^๕
 เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส สร้างที่วัดเวกท้ายเขา
 ทิศใต้แห่งพระมณฑป เจ้าคุณพรหมมุนี (แย้ม) เจ้า
 อาวาสวัดราชประดิษฐ์ สร้างพระเจดีย์ข้างพระวิหาร
 ด้าน นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูป วิหารเบญจกัณฑ์
 ตักผ่านักเจริญธรรมภาวนาบางหลังเช่นเดียว บางหลัง
 ต้องขึ้น บ่อน้ำคอนกรีต บ่อน้ำก่อก่ออิฐถือปูน ซึ่ง
 สร้างด้วยทุนบริจาคส่วนบุคคลบ้างส่วนรวมบ้าง ดัง

เรียงรายอยู่ในที่ต่าง ๆ กัน มีประเพณีชนเขาปีดของ
พระพุทธรูปพระพุทธรูป เป็นธรรมเนียมมาแต่
โบราณ กำหนดเริ่มต้นวันขึ้นเดือน ๕ (สำหรับ
ผู้เฒ่าผู้แก่ขึ้นเป็นวันแรกไม่ขัดแย้ง) วันขึ้นค่ำหนึ่ง
เดือน ๕ เป็นวันกลาง เด็กเด็กชนหนุ่มสาวแต่ละชนกลาง
คนชนดงแค่เข้าครัว วันขึ้นชนดงเนื่องแน่นกันตลอด
วัน มีประชาชนมาจากต่างอำเภอต่างจังหวัดมากมาย
งานขึ้นสู่ดงตอนเย็นวันขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๕

ภายหลังต่อมาพระอารามบนเขาพระพุทธรูปบาง
ทรายจะร้างหรืออย่างไรไม่ทราบแน่ แต่พระภิกษุมา
พำนักอยู่ที่เชิงเขา ดงวัดขึ้นใหม่เรียกว่าวัดเขาบาง
ทราย ท่านผู้ว่าราชการกรมทำได้ปฏิสังขรณ์วัดเขา
บางทรายเป็นการใหญ่เมื่อตอนต้นรัชกาลที่ ๕ เจ้าคุณ
ชลธิศคุณมุนี (พุ่ม) เจ้าคณะใหญ่เมืองชลบุรี
เป็นเจ้าอาวาส สืบแต่เจ้าพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราช
ดำเนินทรงทอดพระกริณพระอารามนี้ครั้งหนึ่ง เมื่อ

พ. ศ. ๒๔๓๐ และทางราชการเวदानันได้ทำพิธีถือน้ำ
 พระพิพัฒน์สัตยาที่พระอารามนี้ ตลอดจนมีรัชกาลที่ ๕
 ครั้นเจ้าคุณชลโชปมคุณมุนี (พุ่ม) ถึงมรณภาพแล้ว
 เจ้าคุณเขมทัตต์ชรีชธมานคุณเป็นเจ้าอาวาสสืบมาถึง
 ปัจจุบัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร-
 ญาณวโรรส เสด็จตรวจการณคณะสังฆชดบุรี เมื่อ
 พ. ศ. ๒๔๕๘ ได้ประทับแรมที่วัดเขามางทวาย โปรด
 ให้สร้างบ่อน้ำคอนกรีตไว้สำหรับพระอารามบ่อหนึ่ง
 และเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ-
 สุขบท) ก็ได้ช่วยทูลบำรุงพระอารามนี้อีกมาก เป็น
 ต้นว่าในการปฏิสังขรณ์พระมณฑปบนเขาพระพุท-
 ธบาทมางทวาย ปฏิสังขรณ์พระประธานพร้อมทั้งพระ
 อุโบสถ ให้ชุดระสุขบทซึ่งนำฝนไว้เกือกุดชาวบาง
 ทวายและชาวดำบดอื่น ๆ สร้างพนักสมเด็จพระ
 พานักพัน สุขบท เป็นกุฏิคึกใหญ่ทั้งสองหลัง สร้าง
 คึกสุขบทเป็นโรงเรียนประจำอำเภอ พระอารามนี้

จึงเจริญรุ่งเรือง นับเป็นที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของ
ชดบุรี

เมื่อพิจารณาแผนที่ไตรภูมิโบราณ ซึ่งระบุชื่อ
บางทราย ในฐานะเป็นเมืองเช่นเดียวกับบางปลา
สร้อยและบางตะมุง ดังกล่าวแล้ว ประกอบกับมี
ปูชนียวัตถุสถานบนเขาพระพุทธบาทบางทราย และ
ข้อความในพระราชพงศาวดาร ซึ่งเรียบเรียงครั้ง
สมเด็จพระนารายณ์ พ.ศ. ๒๒๒๓ ตอนหนึ่ง (ดูประชุม
พงศาวดารภาคที่ ๑ หน้า ๓๔๕) เป็นเหตุการณ์ในสมัย
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปลายปี พ.ศ. ๒๓๓๐ กล่าว
ว่า “ทัพพระยาตะแวก (เขมร) มาตบตบบางทราย”
(แสดงให้เห็นว่าบางทรายเป็นถิ่นที่ชนชกเก่า ๆ กับ
เมือง) รวมข้อดังกล่าวเห็นชัดด้วยกันแล้ว ก็ชวนให้
น่าจะเชื่อว่าสมัยโบราณ บางทรายคงจะเคยเป็นเมือง
บางทรายมาคร่าวหนึ่งเป็นแน่

บางปลาสร้อย มีวัดสำคัญเก่าแก่ คือวัดใหญ่

อินทารามและวัดสมณโกฏิตั้งถาวรแล้ว ยังมีอ่างศิลา
ใกล้เขาฉิมมุข ตำบลนี้เป็นที่ตากอากาศดีมากอีกแห่ง
หนึ่ง สมเด็จพระจอมเกล้าและสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เคยเสด็จออกไปประทับแรมเนื่อง ๆ บางปดาร์้อย
สำคัญอย่างยิ่งในเวลานี้เพราะเป็นที่ตั้งจังหวัดชลบุรี

บางพระเรือ ในสมัยต่อมาเรียกแต่บางพระ มี
บ่อน้ำร้อนน้ำเย็นคู่กันที่ใด ๆ ชอบไปชมอยู่เสมอ
เวลานี้บางพระอยู่ในเขตอำเภอศรีราชา และแขวง
ศรีราชานี้เคยปรากฏเป็นที่เสด็จประพาสของพระมหา
กษัตริย์บางองค์ในสมัยอยุธยา ถึงสมัยปัจจุบัน ศรี
ราชาก็ยังเป็นที่ตากอากาศดีมาก (รวมที่ตากอากาศ
ดีของชลบุรี ๓ แห่ง คือ เขาพระพุทธรบาทบางทราย,
อ่างศิลา, ศรีราชา)

บางละมุง ยังเป็นเมืองมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ ผู้ว่า
ราชการเมืองคนสุดท้ายเป็นที่พระยาตำครสงคราม ได้
ยุบเมืองนี้ลงเป็นอำเภอ ขึ้นอยู่ในจังหวัดชลบุรีใน

รัชกาลที่ ๕ นนเอง

ทำเนียบศักดินาหัวเมือง ตราเมื่อมหาศักราช ๑๒๘๘
ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๓๘ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชา-
ธิราช (ขุนหลวงพะงั่ว) ออกชื่อเมืองชลบุรี จัดไว้ใน
ชั้นเมืองจัตวา ผู้รักษาเมืองเป็นที่ออกเมืองชลบุรีศรี
มหาสมุทร นว ๒๔๐๐ ชนประแดงอินทปัญญาชัย

ในระหว่าง พ.ศ. ๑๘๒๗ ถึง พ.ศ. ๑๘๕๕ รัชกาล
สมเด็จพระรามาธิบดี (ตามที่กล่าวในพระราชพงศาว-
ดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรง
ชำระเรียบเรียง ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๔ หน้า ๗
ว่า) พระยาแก้วมุกดาเข้ามาถึงเมืองชลบุรี กวาด
เอาครัวอพยพหญิงชายเมืองชลบุรีและเมืองจันทบูร
คนประมาณ ๖ พัน ๗ พัน กลับไปเมืองมุกดา

ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าเล่าว่า ชลบุรีตั้ง
ด้วยไม้แดง หมายความว่าชลบุรีเก็บด้วยไม้แดงจัด
ส่งไปยังพระนครศรีอยุธยา ไม้แดงมีราคาค่ามากใน

ดัมยอชฺรยานัน ไม่แดงเคยมีในท้องที่ติดจากบาง
ทรายไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเรียกว่าตำบล
หนองไม้แดง และในที่ใกล้เคียงนั้นยังเป็นอู่วัดเก่า
เรียกมาจนทุกวันนี้ว่าอู่วัดเก่า แต่บัดนี้ไม้แดงไม่มี
เสียแล้ว คงเนื่องจากการตัดโดยไม้เลื่อยพันธุ์ อีก
แห่งหนึ่งไม้แดงมีที่บ้านป่าแดง แขวงอำเภอบ้านบึง
ซึ่งแต่ก่อนอยู่ในเขตอำเภอมืองชลบุรี

ถ้ามีถ้อยร้อยความถึงต้องไปฟ้องร้องคดีขึ้นที่กรุง
ศรีอยุธยา เมื่อพำมรดของเกาะกุ่มคู่ความจากชลบุรี
ไปยังกรุง ก็เรียกค่าเชิงเดิน ๔.๕๐ บาท หรือต้อง
มีการเดินพระเชิญเท้าพระยาน ก็เรียกค่าเดินพระเชิญ
๔.๕๐ บาทเท่ากัน (เข้าใจว่าคงเรียกเป็นรายตัวบุคคล
ไป)

เมื่อกรุงศรีอยุธยาถูกกองทัพพม่าล้อมใน พ.ศ.
๒๓๐๘ กรมหมื่นเทพพิพิธพยายามเกลี้ยกล่อมชาวหัว

เมืองตะวันออก ตั้งแต่จันทบุรีตลอดถึงปราจีนบุรีเข้า
กองทัพ ด้วยหวังว่าจะยกไปช่วยกรุงศรีอยุธยา
พระมา ชาวชดบุรีก็เต็มใจสนับสนุน พาดำครพรรค
พวกเข้ากองทัพกรมหมื่นเทพพิพิธเป็นอันมาก จน
แทบจะตั้งให้ชดบุรีเป็นเมืองร้าง ขณะนั้นพระยาแม่
กตอง (เดิม) เป็นข้าหลวงออกไปเร่งด้วยหัวเมือง
ชายทะเลฝั่งตะวันออก พักค้างอยู่ชดบุรี ไม่ยินดีเข้า
ร่วมมือในกรมหมื่นเทพพิพิธ พยายามรักษาเงินด้วย
ที่เก็บรวบรวมได้มานั้นแอบแฝงหลบภัยอยู่ในชดบุรี
ครั้นกรมหมื่นเทพพิพิธยกกองทัพไปตั้งมั่นที่ปราจีนบุรี
บอกเข้าไปยังกรุงให้กราบบังคมทูลขออาษาเป็นผู้บง
กันพระนคร ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริเห็น
ว่า กรมหมื่นเทพพิพิธทำการช่องดุมก้างโดยบังอาจ
แล้วยังทวงเออเข้ามาขอบงกันกรุงด้วยความมัก
ใหญ่ใฝ่สูง ขรอยจะมีความไม่สุจริตเกิดอบแฝงอยู่
ด้วย จึงโปรดให้กองทัพออกไปปราบ กรมหมื่น

เทพพิพิธกลับคอสู้กองทัพกรุง ระบบุกบันผดักกันแพ้
 ชะนะ จนกำลังย่อยยับลงทั้งต้องฝ้าย ครั้นพระม้าวัด้อม
 กรุงกระชั้นชิดมันคงแล้ว ได้ทราบข่าวกรมหมื่นเทพ
 พิพิธยังคงทัพประจันอยู่ที่ปราจีนบุรี พระม้าวจึงส่งกอง
 ทัพออกไปต่อสู้ เพราะทัพกรมหมื่นเทพพิพิธรบอยู่
 แล้ว ถูกกองทัพพระม้าว้าเค็มจึงพาดแตกเอาง่าย ๆ ผู้
 คนล้มตายมากต่อมาก ก็ยังเหลืออีกกระจัดพรัดพราย
 ไม่เป็นลัว เหตุการณ์ครั้งนั้น ได้ทำให้จังหวัดตะเข็บ
 เถราและชลบุรีต้องร้างอยู่ชั่วคราว

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าตากสิน เมื่อยังดำรงพระยศ
 เป็นพระยาตากำแพงเพชร ทรงพาพรรคพวกออกไป
 หากำลังทางหัวเมืองภาคตะวันออก เดินทางผ่าน
 ชลบุรีซึ่งขณะนั้นว่างร้างเสียแล้ว เสด็จเข้าไปประทับ
 แรมบางตะมุง และเสด็จต่อ ๆ ไปยังจังหวัดระยอง
 ในระหว่างที่ประทับอยู่ระยอง กรมการระยองมีขุน
 รามหมื่นซึ่งเป็นหัวหน้าคิดประทุษร้าย ยกพวกดอบ

มาปล้นค่ายในเวดากดางคืน ส้มเต๋จพระเจ้าตากดิน
 ค่อยสู้ป้องกันปราบพวกคิดร้ายแตกกระจายไป แต่
 พวกนั้นยังไม่เลิกพยายามที่จะคิดกำจัด จึงแยกออกเป็น ๒ หน่วย
 ชุนรามหมื่นซ่งคุมหน่วยหนึ่ง ไป
 ค้างระหว่างทางจากกระยงไปจันทบุรี นายทองอยู่
 นกเด็ก คุมหน่วยหนึ่ง ได้ติดต่อมาตั้งช่องส้มอยู่บาง
 ปดาร์วยชดบุรี ทั้ง ๒ หน่วยนี้คงจะมุ่งหมายช่วยกัน
 ตีกระหนาบกองทัพสมเด็จพระเจ้าตากดิน แต่สมเด็จพระ
 พระเจ้าตากดินรีบเสด็จไปทำค่ายกำดั่งชุนรามหมื่นซ่ง
 เสียก่อน แล้วเสด็จกลับมาชดบุรีเพื่อจะปราบนาย
 ทองอยู่นกเด็กให้สิ้นฤทธิ์ (บริเวณที่ตั้งค่ายของ
 สมเด็จพระเจ้าตากดินครั้งนั้น บัดนี้ยังเรียกเป็น
 ชื่อหมู่บ้านและชื่อสะพาน คือบ้านในค่าย, สะพาน
 หัวค่าย) ฝ่ายนายทองอยู่นกเด็กยอมอ่อนน้อมโดยดี
 จึงโปรดให้ช่วยรักษาชดบุรี เพื่อราษฎรจะได้ตั้งทำ
 มาหากินเป็นกำดั่งแก่บ้านเมืองต่อไป และคอยช่วย

ปรามพวกสัตว์ซึ่งเวรตามชนกลุ่มที่ดุร้าย ขั้วดำก็ถูก
 ประการหนึ่งก็ขอ ถ้ามีใครสมัครจะเข้ากองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสิน ให้นำทองอยู่หน้าเด็กช่วยสนับสนุน
 อย่างก็กันเป็นอันขาด เมื่อทรงจัดทัพเสร็จแล้ว
 สมเด็จพระเจ้าตากสินก็ได้จัดทัพไปยังจังหวัดระยอง
 แล้วต่อไปยังจันทบุรี ซึ่งรวบรวมกำลังอยู่อย่างรีบ
 ร้อน ฝ่ายนายทองอยู่หน้าเด็ก ซึ่งต้นก็ปฏิบัติตาม
 พระบัญชาตั้ง แต่ต่อมาด้วยเหตุวุ่นวาย เป็นใจด้วย
 พวกสัตว์ และคอยขัดขวางมิให้ใคร ๆ ไปสมัครเข้า
 กองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินโดยสะดวก ครั้นสมเด็จพระ
 เจ้าตากสินทรงเตรียมกำลังได้เพียงพอสำหรับ
 ยกทัพไปปราบพระม้ายัตถ์กรุงเก่าแล้ว ก็เคลื่อนกองทัพ
 เรือออกจากจันทบุรี ตรวจกวาดล้างสัตว์เดรัจฉาน
 ตะวันออกคดอคมายังจันทบุรี ได้ความว่านายทองอยู่
 หน้าเด็กและพวกก่อกบฏประทุพฏิกการร้าย หากำตั้งโดย
 ทุจริต มิได้คิดปลุกเลี้ยงชาวเมืองให้เนิ่นบึกแผ่น

ตามสมควรแก่หน้าที่ซึ่งมอบหมายไว้ จึงโปรดให้
 ปลดนายทองอยู่ นักเด็ก และพวกออกหมด แต่จะทรง
 พระกรุณาให้ผู้ใดรักษาเมืองแทนต่อจากนายทองอยู่
 นักเด็ก ยังไม่ได้ความ มาปรากฏเมื่อตอนต้น
 รัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินว่า พระยาชลบุรี (บุตร
 เจ้าพระยาจักรี (หมุด) ต้นสกุลสุนทรานนท์ สมุห
 นายกล อัครมหาเสนาธิบดีคนแรกสมัยกรุงธนบุรี)
 เป็นผู้รักษาเมือง

ข้อที่นายหนัดดำหริบชาวชลบุรีครองหน ก็คือได้ม
 ด้วนเข้ากองทัพทำการรบกู้ชาติไทย เป็นประวัติอัน
 เพียบพร้อมด้วยเกียรติยศสูงส่ง ที่บุตรหลานชาว
 ชลบุรีจะพึงระลึกถึงด้วยความปลาบปลื้ม และช่วยกัน
 รักษาไว้ให้เป็นคุณแก่ชาตินานเมืองทุกเมื่อ

ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ร. ๓ มีชื่อชลบุรีปรากฏ
 ในทำเนียบศักดินา เป็นเมืองชั้นจัตวา นา ๓๐๐๐ ผู้
 รักษาเมืองเป็นพระชลบุรี ถึงกบฏกรมท่า แต่ตัวจริง

ในเวลานั้นเป็นพระยา คือพระยาชลบุรี บุตรเจ้าพระยา
จักรี (หมุด สุมุทราพันธ์) ดังกล่าวมาแล้ว

พระยาชลบุรีผู้นี้ เข้มแข็งในการรักษากันเมือง
คอยออกลาดตระเวนปราบพวกลี้ภัยอยู่เสมอ ทำการ
ร่วมมือติดต่อกับผู้รักษากันเมืองระยอง ครั้นนั้นไปพบ
องเชียงสือ (พระเจ้าเวียงคานม ยาดอง) ที่เกาะ
กระบือ องเชียงสือขอฝากตัวเป็นบุตรบุญธรรมแก่
พระยาชลบุรี ๆ จึงนำมาเฝ้าสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
รัตนกรุงเทพ ฯ

ต่อมารัชกาลที่ ๓ พระอินทราชา คั่นตฤ
ทุมมานนท์ เป็นชาวนครเวียงจันทน์ ไม่เข้าพวกกับ
พระเจ้าอนุที่คิดกบฏกรุงเทพฯ ได้พาพรรคพวกเข้ามา
พึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ที่กรุงเทพฯ ฯ สมเด็จพระ
นั่งเกล้าโปรดให้ออกไปตั้งภูมิจำเริญอยู่ระหว่างชาย
เมืองชลบุรีกับฉะเชิงเทราต่อกัน พระอินทราชาและ
พวกชนกเขม้นกันสร้างท่ามาหาหิน จนตั้งเป็นบึงแผ่น

สมควรเป็นเมืองในสมัยนั้น จึงโปรดให้ตั้งเป็นเมือง
ขึ้น เรียกว่าเมืองพนัสนิคม โปรดเกล้า ฯ ให้พระ
อินทราชาเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง ผู้สืบตระกูลมมา
นันท ได้รับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองพนัสนิคม
คือ ฯ ก็นมาจนถึง ร. ๕ เมื่อการคมนาคมสะดวก
และการปกครองรัดกุมขึ้น จึงโปรดให้ยุบเมืองพนั
สนิคมลงเป็นอำเภอเช่นเดียวกับอำเภอบางตะมุง ขึ้น
จังหวัดชลบุรี ให้จังหวัดชลบุรีตั้งกักกระทรวงมหาด
ไทย และเมื่อจัดตั้งหน่วยปกครองเป็นมณฑลเทศา
ภิบาล ชลบุรีก็ขึ้นอยู่ในมณฑลปราจีนบุรี

ตำแหน่งเจ้าเมือง เดิมว่าเป็นผู้รักษามือง ต่อมา
เป็นผู้สำเร็จราชการเมือง, ผู้ว่าราชการเมือง, (เปลี่ยน
เมืองเป็นจังหวัด) ผู้ว่าราชการจังหวัด บัดนี้เป็น
ข้าหลวงประจำจังหวัด

ผู้รักษามือง ในสมัยอยุธยายังไม่ทราบว่ามีใคร
บ้าง ที่ทราบแน่นอน คือสมัยกรุงธนบุรี ได้แก่

พระยาชลบุรี สุ่มทรานนท์ บุตรเจ้าพระยาจักรี (หมุด)
 ดังกล่าวมาแล้ว สุ่มเจ้าพระยาธิบดีดาบรรมพงศาภิมุข
 ทรงตั้งนิษฐานว่า คงจะชื่อ หวัง ครั้นพระยาชลบุรี
 (หวัง สุ่มทรานนท์) ได้เลื่อนเป็นพระยาราชวังสัน
 ในสมัย ร. ๑ เข้ามารับราชการกรุงเทพ ฯ จะโปรด
 ให้ใครเป็นผู้รักษาเมืองต่อมายังไม่ทราบแน่ ถึง ร. ๓
 ปรากฏนามผู้รักษาเมืองชลบุรี คือ พระยาชลบุรี
 (ทองอิน) ใน ร. ๔ พระยาชลบุรี (ทศ สุ่มทรานนท์)
 ถึง ร. ๕ โปรดให้เลื่อนพระยาชลบุรี (ทศ สุ่มทรานนท์)
 เป็น พระยาวิจิตรชลเชตร วิเศษศักดิ์านนท์ พหลภักดี
 จางวางผู้กำกับเมืองชลบุรี

พระยาวิจิตรชลเชตร (ทศ สุ่มทรานนท์) จางวาง
 เมืองชลบุรีผู้นี้ ได้เข้าใจได้ปฏิสังขรณ์วัดบนเขาพระ
 พุทธบาท คำบดบางทราย (ซึ่งเป็นพระอารามหลวง
 ครั้งอยุธยาตั้งเดิมาแล้ว) โบราณวัตถุที่ท่านปฏิสัง-
 ขรณ์ยังปรากฏมาจนทุกวันนี้ คือบันไดแก้ว, ศาลา

ราย (เก๊าห้อง), หอระฆัง (คล้ายกับหอระฆังวัดมหรณพาราม), พระเจดีย์ต้น

เมื่อโปรดให้พระยาวิเชียรเชษฐ (ทศ สมุทรานนท์) เป็นพระยาจางวางแล้ว โปรดให้หอดวงฤทธิ-
เดชชดชันธ์ (หนู สมุทรานนท์) ยกรับครัวเมืองชลบุรี
น้องพระยาวิเชียรเชษฐ (ทศ สมุทรานนท์) เป็นผู้ว่า
ราชการเมือง ได้รับพระราชทานบันดาคักัดเป็นพระยา
ชลบุรานุรักษ์ และโปรดให้นายชั้น สมุทรานนท์ มหาด
เล็ก บุตรพระยาชลบุรานุรักษ์ (หนู สมุทรานนท์)
เป็นหอดวงฤทธิเดชชดชันธ์ ยกรับครัวเมือง ครั้นพระยา
ชลบุรานุรักษ์ (หนู สมุทรานนท์) ถึงอนิจกรรมแล้ว
โปรดให้หอดวงฤทธิเดชชดชันธ์ (ชั้น สมุทรานนท์)
ผู้บุตร เป็นพระยาชลบุรานุรักษ์ ผู้ว่าราชการเมือง
ชลบุรีสืบมา นับว่าสกุลสมุทรานนท์ ได้เป็นผู้ว่าราช-
การเมืองชลบุรีถึง ๔ ชั้นบุคคล คือ

๑. พระยาชลบุรี (หวั่ง สมุทรานนท์) เป็นผู้ว่า

ราชการเมืองชลบุรี สมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยกรุงรัตน-
โกสินทร ร. ๑

๒. พระยาวิจิตรชลเขตร (ทศ สมุทรวานนท์) สมัย
ร. ๔ และ ร. ๕ ตอนต้น

๓. พระยาชลบุรานุรักษ์ (หนู สมุทรวานนท์) สมัย
ร. ๕ ต่อจากพระยาวิจิตรชลเขตร (ทศ สมุทรวานนท์)

๔. พระยาชลบุรานุรักษ์ (ชื่น สมุทรวานนท์) สมัย
ร. ๕ ต่อจากพระยาชลบุรานุรักษ์ (หนู สมุทรวานนท์)
ต่อจากพระยาชลบุรานุรักษ์ (ชื่น สมุทรวานนท์)

โปรดให้ผู้ว่าราชการจังหวัดมณฑลปัตตานี ๓ ปีบ้าง ๕
ปีบ้าง ไม่ต้องอยู่ประจำจนตลอดชีพตั้งแต่ก่อน จึง
มีรายนามผู้ว่าราชการจังหวัด และข้าหลวงประจำ
จังหวัดเป็นจำนวนมาก ในจำนวนนี้ พระยาศรีมหา
เกษตร (ชวน สมุทรวานนท์) บุตรพระยาชลบุรานุรักษ์
(ชื่น สมุทรวานนท์) ก็เคยเป็นข้าหลวงประจำจังหวัด
ชลบุรีอยู่คราวหนึ่ง

ปรีดา ศิริชลาลัย

៥ តុលាការ ២៤៩៣

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร

ถนนพระสุเมรุ จังหวัดพระนคร
น.ท.พระพิมพ์เลขา ว. น. ต.พิมพ์โฆษณา

พ. พ. ๒๔๘๘